

IRENEUSZ BEMBAS¹

UMORZENIE POSTĘPOWANIA PRZYGOTOWAWCZEGO WOBEC NIELETNIEGO W POLSCE

W polskiej praktyce dochodzeniowo-śledczej, po otrzymaniu przez organy ścigania informacji o uzasadnionym podejrzeniu popełnienia czynu zabronionego jako przestępstwa ściganego z urzędu, w której brak jest wskazań sprawców, zasadą popartą przepisami ustawowymi² jest rozpoczynanie postępowań przygotowawczych w drodze decyzji o ich wszczęciu. Dopiero po rozpoczęciu dochodzenia czy śledztwa i uzyskaniu dodatkowych informacji o okolicznościach czynu, którego dotyczy sprawa karna, organy ścigania skupiają swoją uwagę na osobach, wobec których nasuwa się podejrzenie sprawstwa wspomnianych czynów. Sytuacją spotykaną wielokrotnie, już po wszczęciu postępowania przygotowawczego, jest ustalenie, że „sprawca” czynu, o który toczy się postępowanie karne, to osoba w wieku poniżej lat 17 (użyte określenie „sprawca” jest odniesione do rzeczywistości, natomiast przed zakończeniem postępowania przygotowawczego, zgodnie z terminologią używaną na gruncie k.p.k., właściwe byłoby użycie określenia „osoba podejrzana”). W przeważającej większości wspomnianych przypadków, sprawą oczywistą jest przekazanie materiałów z toczącego się postępowania karnego sądowi rodzinnemu i nieletnich (z wyłączeniem spraw określonych w art. 16 § 2 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich³), jednak nie rozwiązuje to problemu zakończenia rozpoczętej sprawy karnej o przestępstwo. Samo przekazanie sprawy sądowi rodzinnemu automatycznie nie stanowi „zamknięcia” sprawy karnej. W tym zakresie należy podjąć odpowiednią decyzję procesową kończącą postępowanie karne, jednak w k.p.k. na próżno szukać przepisów prawnych przewidujących umorzenie postępowania karnego „z powodu przekazania sprawy karnej sądowi rodzinnemu”. W tym miejscu pojawia się pytanie mające istotne znaczenie praktyczne i prawne: na jaką przesłankę proceso-

¹ Podinsp. dr Ireneusz Bembas — prodziekan do spraw nauki Wydziału Policyjnych Nauk Stosowanych Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, wykładowca Instytutu Nauk Prawnych WSPol. Autor publikacji z zakresu prawa karnego materialnego i procesowego.

Kontakt z autorem za pośrednictwem redakcji.

² Ustawa z 6 czerwca 1997 r. — Kodeks postępowania karnego (DzU z 1997 r., nr 89, poz. 555 z późn. zm.), art. 303; dalej jako k.p.k.

³ Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jedn. DzU z 2016 r., poz. 1654 z późn. zm.); dalej jako u.p.n.

wą należy powołać się umarzając sprawę karną i co za tym idzie: jaka jest podstawa prawna (oczywiście chodzi o konkretny punkt z art. 17 § 1 k.p.k.) zakończenia postępowania karnego? Odpowiedzi nasuwające się automatycznie na przedstawione pytanie są różne, np. ze względu na zasadę nieponoszenia odpowiedzialności karnej przez nieletnich często nasuwa się skojarzenie z przesłanką procesową „sprawca nie podlega karze”. Problem zakwalifikowania wspomnianego zagadnienia jako odpowiedniej przesłanki procesowej jest złożony, ponieważ wymaga precyzyjnego poruszania się na gruncie przepisów k.k.⁴, k.p.k., u.p.n.⁵, a częstokroć także innych aktów prawnych. Wskazanie odpowiedniej przesłanki procesowej, a tym samym podstawy prawnej umorzenia postępowania przygotowawczego wymaga omówienia statusu prawnego nieletniego w odniesieniu do przestępstw.

Zachowując wymogi czystości terminologicznej, zagadnieniem kluczowym jest zdefiniowanie pojęcia nieletniego, używanego w kontekście niniejszego opracowania. Określenie „nieletni” zostało użyte w u.p.n., w art. 1. Zgodnie z § 2 pkt 1 przywołanego artykułu przez nieletniego rozumie się osoby, o których mowa w art. 1 § 1 u.p.n. wyznaczającym trzy zakresy nieletniości:

- a) osoby, które nie ukończyły 18 lat — zakres zapobiegania i zwalczania demoralizacji,
- b) osoby, które dopuściły się czynu karalnego po ukończeniu lat 13, ale nie ukończyły lat 17 — zakres postępowania w sprawach o czyny karalne,
- c) osoby, względem których zostały orzeczone środki wychowawcze lub poprawcze, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby lat 21 — zakres wykonywania orzeczonych środków.

W języku potocznym oprócz pojęcia „nieletni” funkcjonują także inne, mogące być ze sobą utożsamiane: „małoletni” i „młodociany”, jednak w wymiarze prawnym wspomniane trzy nazwy wyznaczają odmienne od siebie kategorie podmiotów, różniące się znaczeniowo. Określenie „małoletni”, choć używane na gruncie między innymi: k.k., k.p.k., także u.p.n., jest rozumiane jako przeciwieństwo pełnoletności, wyznaczonej w kodeksie cywilnym⁶ (w art. 10 § 1 k.c.) — jest nim osoba przed ukończeniem lat 18 lub wyjątkowo na mocy § 2 wspomnianego artykułu — kobieta od czasu zawarcia małżeństwa, powodującego uzyskanie przez nią pełnoletności nawet po ukończeniu lat 16⁷. Pojęcie „młodociany” zostało zdefiniowane w prawie karnym materialnym, w art. 115 § 10 k.k., jako — sprawca czynu zabronionego, który w chwili popełnienia czynu nie ukończył 21 lat, natomiast w czasie orzekania w pierwszej instancji 24 lat. Wspomniane

⁴ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. — Kodeks karny (tekst jedn. DzU z 2016 r., poz. 1137 z późn. zm.); dalej jako k.k.

⁵ Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, (tekst jedn. DzU z 2016 r., poz. 1654 z późn. zm.); dalej jako u.p.n.

⁶ Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny (DzU nr 16, poz. 93, z późn. zm.); dalej jako k.c.

⁷ Por. art. 10 § 2 ustawy z 25 lutego 1964 r. — Kodeks rodzinny i opiekuńczy (DzU nr 9, poz. 59 z późn. zm.).

pojęcie jest używane na gruncie k.k., ale także innych ustaw np. k.k.s.⁸ (w tym wypadku definicja z art. 53 § 19 k.k.s. jest tożsama z definicją z k.k.) czy też w k.k.w.⁹

W treści niniejszego opracowania pojęcie nieletniego będzie odnoszone do popełniania przez niego czynów zabronionych jako przestępstwa (w tym jako przestępstwa skarbowe), w kontekście spraw prowadzonych o wspomniane czyny zabronione. Z uwagi na przyjętą w k.k. konstrukcję odpowiedzialności za przestępstwa osób, które w chwili popełniania czynów zabronionych ukończyły 17 lat, pojęcie nieletni będzie rozumiane zgodnie ze znaczeniem przyjętym w u.p.n. — osoby dopuszczającej się czynu zabronionego jako przestępstwa, która w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończyła lat 17, wchodzącej w zakresy a) i b) z definicji nieletniego przedstawionej we wcześniejszej części rozważań.

Biorąc pod uwagę temat niniejszej pracy, zabiegiem niezbędnym jest odniesienie pojęcia „nieletniego” do „przestępstwa”. Najprostsza definicja przestępstwa wynika z art. 1 k.k., w którym można wyodrębnić trzy elementy składowe: czyn zabroniony, szkodliwość społeczną wspomnianego czynu oraz zawinienie sprawcy czynu zabronionego. „Przestępstwo” stanowi płaszczyznę skupiającą w jednym miejscu, wspomniane trzy elementy.

Czyn zabroniony, zgodnie z art. 115 § 1 k.k., jest zachowaniem o znamionach określonych w ustawie karnej. Oczywiście chodzi o czyny zabronione jako przestępstwa, a nie jakiegokolwiek przedsięwzięcia niezgodne z prawem. Zachowania zabronione jako przestępstwa są wskazane przede wszystkim w części szczególnej k.k. Błędne jest utożsamianie „przestępstwa” wyłącznie ze spełnieniem przesłanek określonych w artykułach części szczególnej k.k. (czy też prawa karnego pozakodeksowego¹⁰), np. uznanie, że doszło do przestępstwa kradzieży, gdy sprawca swoim zachowaniem wypełnił wyłącznie znamiona z art. 278 § 1 k.k. Choć tytuły rozdziałów części szczególnej k.k. posiadają w swojej nazwie słowo „przestępstwa”, np. „przestępstwa przeciwko mieniu”, to jednak zachowania określone w poszczególnych artykułach stanowią „jedynie” czyny zabronione. Dopiero odniesienie tych czynów zabronionych do konkretnie zindywidualizowanej osoby, ponadto wykazanie odpowiedniego stopnia szkodliwości społecznej tego zachowania i dodatkowo stwierdzenie zawinienia tej osoby — może przekształcić jej zachowanie w przestępstwo. W żadnym przepisie prawnym części szczególnej k.k. (a zatem w części kodeksu zawierającej przede wszystkim czyny zabronione określone przez wskazanie ich elementów składowych) — nie znajdują się przesłanki limitujące dopuszczenia się czynów zabronionych ze względu na wiek sprawcy. Również szkodliwość społeczna czynów zabronionych jako przestępstwa, sumująca

⁸ Ustawa z 10 września 1999 r. — Kodeks karny skarbowy (DzU z 1999 r., nr 83, poz. 930 z późn. zm.); dalej jako k.k.s.

⁹ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. — Kodeks karny wykonawczy (DzU z 1999 r., nr 90, poz. 557 z późn. zm.).

¹⁰ Także w wielu innych ustawach zbiorczo stanowiących grupę tzw. prawa karnego pozakodeksowego, np. art. 115 w ustawie z 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (DzU z 1994 r., nr 24, poz. 83 z późn. zm.).

się ze składników wyrażonych enumeratywnie w art. 115 § 2 k.k., nie jest uzależniona od wieku sprawcy czynu zabronionego.

Limitacja wieku została wskazana w części ogólnej k.k., w art. 10 § 1, odnosi się jednak do sprawcy czynu zabronionego, a zatem osoby, której zachowanie spełnia wszystkie przesłanki składające się na konkretny „czyn zabroniony” — ze ściśle określonego artykułu k.k. lub prawa karnego pozakodeksowego. Czyn zabroniony popełniony przez osobę poniżej 17 roku życia, może być także szkodliwy społecznie i to w stopniu większym niż znikomy, jednak aby przerodzić się w przestępstwo, powinien być zawiniony.

Najprostsza definicja zawinienia zawiera się w stosunku psychicznym sprawcy do swojego zachowania¹¹, jednak aby na gruncie prawno Karnym rozważać zawinienie osoby, wymagane jest posiadanie tzw. „zdolności” czy też „zdatności” do zawinienia¹² opierającej się na umiejętności odróżniania zachowań dobrych (dopuszczalnych przez prawo, w tym i karne) — od złych (niedopuszczalnych przez prawo), a następnie pokierowania swoim postępowaniem. Ustawa k.k. w art. 10 § 1 wyznacza kategorię sztywną i jednocześnie sztuczną, z którą wiąże się zdolność do zawinienia w znaczeniu prawno Karnym — zasadniczo jest nią ukończenie przez osobę lat 17. Sztuczność wspomnianej granicy wiekowej wynika z przyjęcia wartości matematycznej wspólnej dla wszystkich, w oderwaniu od indywidualnych cech osób, które rozwijają się fizycznie, a przede wszystkim intelektualnie i psychicznie, w sposób nieidentyczny. W warunkach rozpatrywanych jednostkowo rozróżnienie „dobra od zła” może wykształcić się jeszcze przed ukończeniem lat 17 w stopniu wystarczającym do oddzielenia czynów zabronionych (także jako przestępstwa) od niezabronionych, w innych przypadkach przekroczenie określonej bariery wiekowej nie będzie wystarczające do wspomnianego rozróżnienia. Ustawodawca ustalił podaną wcześniej sztywną kategorię wiekową, przyjmując założenie obowiązujące w prawie Karnym, że po jej przekroczeniu osoba powinna rozróżniać dobro od zła, natomiast w piśmiennictwie prawniczym określono wspomnianą umiejętność jako tzw. zdolność do zawinienia. Posiadanie zdolności do zawinienia jest, jak sama nazwa sugeruje, warunkiem wstępnym i koniecznym do oceny, czy zachowania osoby są zawinione. Brak posiadania przez osobę zdolności do zawinienia powoduje odpadnięcie możliwości przypisania jej winy na gruncie prawno Karnym. Bilansując przedstawione argumenty, zasadne jest stwierdzenie, że zgodnie z art. 10 § 1 k.k. osoba poniżej 17 lat z punktu widzenia prawnego nie posiada zdolności do zawinienia, a zatem jej zachowaniom na gruncie prawno Karnym nie będzie towarzyszyć zawinienie stanowiące element konieczny do przekształcenia zachowań człowieka w przestępstwo.

¹¹ A. Grześkowiak, *Prawo karne*, Warszawa 2012, s. 97; T. Bojarski [w:] tenże (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wydanie 6, Warszawa 2013, s. 34.

¹² A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2011, s. 100; A. Zoll [w:] G. Bogdan i in., *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz Lex*, tom I, Warszawa 2012, s. 162; W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I, Komentarz do art. 1–52*, Warszawa 2016, s. 171; A. Grześkowiak [w:] F.A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 48.

Sytuacją bardziej złożoną wydaje się odpowiedź na pytanie, czy nieletni może dopuścić się przestępstwa w warunkach określonych przez art. 10 § 2 k.k., w przywołanym bowiem przepisie prawnym ustawa karna wprowadziła dopuszczalność odpowiedzialności nieletniego na zasadach określonych w k.k. Wspomniana odpowiedzialność jest wyjątkowa, ponieważ regułą stanowi nieodpowiadanie nieletniego w trybie k.k. za zachowania zabronione¹³. Wyjątkowe stosowanie rozwiązań przewidzianych w k.k. wobec nieletniego, ma miejsce w ściśle określonych granicach przedmiotowo-podmiotowych. Granice przedmiotowe dotyczą dwóch elementów: pierwszy to rodzaj czynu zabronionego z k.k. popełnionego przez nieletniego — najpoważniejsze czyny zabronione wskazane wyczerpująco (art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 3 lub 4, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2, art. 280), natomiast drugi element stanowią — okoliczności prowadzonej sprawy karnej. Granice podmiotowe wyznacza: stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste. Konstrukcja przepisu art. 10 § 2 k.k. nie zawiera jednak stwierdzenia, że nieletni w warunkach przywołanego wyżej przepisu prawnego jest zdolny do ponoszenia winy, czy też bardziej konkretnie — że dopuszcza się przestępstwa. W poruszanym wyżej przepisie prawnym wyeksponowana jest wyraźnie konsekwencja zastosowania art. 10 § 2 k.k. wobec nieletniego — może on „jedynie” odpowiadać na zasadach określonych w tym kodeksie. Pomimo stosowania art. 10 § 2 k.k. nieletni nadal nie posiada zdolności do zawinienia, koniecznej do przekształcenia jego zachowania w przestępstwo.

Dodatkowo nawet w przypadku stosowania wobec nieletniego art. 10 § 2 k.k. nie przestaje on być nieletnim¹⁴, o czym zaświadcza stosowanie wobec niego w dalszym ciągu przepisów z u.p.n. W art. 18 § 1 u.p.n., choć ustawodawca w sprawach nieletnich odsyła do k.p.k., jako ustawy służącej do określenia sądu właściwego do rozpoznania sprawy, to jednak w § 2 przywołanego artykułu przewiduje odmienności w sprawie wobec nieletniego o czyn zabroniony jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe (wszczętej przed ukończeniem przez niego 18 lat) prowadzonej według przepisów k.p.k. Przykładem wskazanej wyżej odmienności proceduralnej jest postępowanie przygotowawcze, dotyczące nieletniego, o czyn karalny, które prowadzone jest przez sąd rodzinny — art. 18 § 2 pkt 1 lit. a u.p.n., w odróżnieniu od spraw karnych o przestępstwa — prowadzonych przez organy ścigania (art. 299 k.p.k.). Treść art. 18 u.p.n. nasuwa wniosek — pomimo stosowania art. 10 § 2 k.k. w prowadzonej „sprawie” nadal jest stosowana w pierwszej kolejności u.p.n., stanowiąca akt prawny dotyczący nieletnich, podkreślając tym samym, że osoba, wobec której stosuje się zasady wynikające z k.k., nie przestaje być nieletnim.

¹³ M. Budyn-Kulik [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 48.

¹⁴ A. Grześkowiak [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny...*, wyd. cyt., s. 129.

Wcześniejsze rozważania eksponowały uzasadnienie tezy, że nieletni, nawet podczas stosowania wobec niego postanowień z art. 10 § 2 k.k. nie jest zdolny do zawinienia, ponieważ nie przekroczył wymaganej ustawowo granicy wiekowej 17 lat. Brak zawinienia powoduje, że zachowania nieletnich nie przekształcają się w przestępstwo zdefiniowane art. 1 k.k., zabraknie bowiem elementu wskazanego ustawowo — z § 3 przywołanego przepisu prawnego. Zachowania, wypełniające znamiona czynów zabronionych z k.k. w podanych powyżej przypadkach będą rozpatrywane przez pryzmat czynów karalnych — zdefiniowanych w art. 1 § 2 pkt 2 u.p.n.

Wykazanie braku zdolności do zawinienia nieletnich, i tym samym „nieprzestępność” podjętych przez nich zachowań zabronionych, narzuca pragmatyczne konsekwencje w odniesieniu do podstaw umorzenia wszczętych postępowań przygotowawczych, w których sprawcą czynu zabronionego okazał się nieletni. Podstawy umorzenia, zwane jako „przesłanki procesowe”, zostały wskazane przez ustawodawcę w art. 17 § 1 k.p.k., w punktach 1–10.

Posługując się językiem prawnym, używanym w treści art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k., ustawa (k.k.) stanowi w art. 1 k.k., że przestępstwo to: czyn zabroniony; społecznie szkodliwy w stopniu większym niż znikomym; zawiniony. Porządek paragrafów wymieniających w art. 1 k.k. elementy przestępstwa ma znaczenie logiczne dla hierarchii ustaleń procesowych podejmowanych podczas prowadzonych spraw karnych, nakazuje bowiem przyjęcie odpowiedniej kolejności wykazywania istnienia wymienionych elementów podczas badania przez organy procesowe — czy mają do czynienia z przestępstwem, czy przeciwnie. Przedstawiony porządek jest wsparty również przepisami z k.p.k. wskazującymi cele postępowania przygotowawczego — w art. 297 § 1 k.p.k. W pierwszej kolejności organy procesowe powinny odpowiedzieć na pytanie, czy mają do czynienia z „czynem”¹⁵ w znaczeniu określonym przez konkretny przepis prawny (artykuł) wyznaczający czyn zabroniony jako przestępstwo np. z części szczególnej k.k. Odpowiedź negatywna na postawione wyżej pytanie skutkuje „obowiązkowym” umorzeniem postępowania z powodu wskazanego w art. 17 § 1 pkt 1 — czynu nie popełniono. Po ustaleniu, że zachowanie osoby jest czynem, który ma znaczenie z punktu widzenia konkretnego przepisu prawnego (np. z punktu widzenia art. 279 § 1 k.k. — zachowanie mające znaczenie to „zabór”), pozostaje sprawdzenie, czy wspomnianemu czynowi towarzyszą wszystkie elementy (znamiona) przekształcające go w czyn zabroniony (np. zgodnie z art. 279 § 1 k.k.), aby „zabór” przekształcił się w „czyn zabroniony kradzieży” powinien dotyczyć: rzeczy ruchomej, cudzej, o określonej wartości¹⁶, ponadto zaborowi powinien towarzyszyć cel podjęcia czynu — przywłaszczenia rzeczy. Brak któregośkolwiek elementu (znamienia) czynu zabronionego powoduje

¹⁵ P. Kozłowska-Kalisz [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny...*, wyd. cyt., s. 27; A. Grześkowiak [w:] A. Grześkowiak, G. Wiak (red.), *Kodeks karny...*, wyd. cyt., s. 26.

¹⁶ Wartość rozgraniczająca od siebie czyny zabronione jako wykroczenia i zabronione jako przestępstwa wynika z ustawy z 20 maja 1971 r. — Kodeks wykroczeń (DzU z 1971 r., nr 12 poz. 114 z późn. zm.), art. 119 § 1.

podobnie do wcześniejszego przypadku obowiązek umorzenia postępowania karnego, powołując się na art. 17 § 1 k.p.k., na podstawie pkt 2, ponieważ — „czyn” (w znaczeniu prawa karnego) był, jednak nie zawierał wszystkich znamion czynu zabronionego. Następnym potwierdzeniem przez organy ścigania istnienia czynu zabronionego powinno być ustalenie jego szkodliwości społecznej. Wykazanie szkodliwości społecznej mniejszej niż znikoma spowoduje obowiązek umorzenia postępowania karnego z art. 17 § 1 pkt 3 k.p.k. (Choć czyn zabroniony np. z art. 279 § 1 k.k., bez szkodliwości społecznej w stopniu większym niż znikomy, „nie stanowi przestępstwa” i jest to zgodne z podstawą umorzenia określoną w art. 17 § 1 pkt 2, to jednak ustawodawca przewidział przesłankę procesową — odzwierciedlającą w sposób dokładny kryminologicznie powód umorzenia w przedstawionym przypadku — art. 17 § 1 pkt 3 k.p.k.). Wreszcie organy ścigania, mając do czynienia z dwoma elementami składowymi przestępstwa — z czynem zabronionym oraz jego szkodliwością społeczną w stopniu większym niż znikoma, powinny zbadać istnienie trzeciego elementu — zawinienia, występowanie bowiem wyłącznie wcześniejszych dwóch elementów powoduje, że nie mamy jeszcze do czynienia z przestępstwem. Uchylenie przestępności, stanowiące powód umorzenia postępowania karnego na podstawie art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k., następuje wyłącznie w drodze zapisu ustawowego, zatem nie dotyczy aktu prawnego niższej rangi, np. rozporządzenia. Ustawą przewidującą „nieprzestępność” wobec zachowań zabronionych jest przede wszystkim k.k. Regułą jest wskazanie przez ustawodawcę konsekwencji podejmowanych czynów zabronionych już na początku przepisu prawnego, np. w art. od 25 do 31 k.k., w § 1, w pierwszych trzech słowach ustawodawca określił skutki podjętych zachowań zabronionych — „nie popełnia przestępstwa” (następnie, wymieniając powodujące je stany faktyczne, np. sprawca dopuszcza się czynu zabronionego w stanie wyższej konieczności czy też niepoczytalności), przewidując konieczność zakończenia (umorzenia) postępowania karnego o przestępstwo zgodnie z art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k. Jak już wspomniano wcześniej, organy ścigania, aby powołać się na przywołaną wyżej przesłankę procesową winny uzyskać pewność, że mają do czynienia z czynem zabronionym jako przestępstwo, a ponadto szkodliwym społecznie w stopniu większym niż znikomym.

W przypadku braku „zawinienia” z powodu niezdolności do ponoszenia winy przez nieletniego wynikającej z art. 10 § 1 k.k. ustawodawca nie zastosował tak wyraźnego stwierdzenia, jak np. w art. 25–31 k.k. Posiłkując się jednak art. 1 k.k., wskazującym trójelementową definicję przestępstwa, odczytując wspomniany przepis prawny z przeciwieństwa, otrzymujemy stwierdzenie: ustawa stanowi, że nie popełnia przestępstwa osoba dopuszczająca się czynu zabronionego (nawet szkodliwego społecznie w stopniu ponad znikomym) „bez zawinienia”. Powód umorzenia postępowania karnego o czyn nieletniego, którego szkodliwość społeczna jest większa niż znikoma, w przypadku braku „zawinienia” jako trzeciego elementu przestępstwa, opiera się na przesłance wynikającej z art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k. — „ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa”, w związku z art. 1 § 3 k.k. oraz art. 10 § 1 k.k.

Wyczerpując w sposób zupełny temat artykułu, należy poruszyć kwestię umorzenia postępowania karnego z powodu przedstawionego w art. 17 § 1 pkt 4 k.p.k. — ustawa stanowi, że sprawca nie podlega karze — w odniesieniu do nieletnich. Postępowanie wobec nieletnich jest domeną u.p.n., zgodnie z którą zasadniczo nieletni ponoszą odpowiedzialność prawną, lecz nie karną, wyznaczoną bowiem we wspomnianej ustawie — wobec nich stosuje się środki wychowawcze lub poprawcze (art. 5 u.p.n.). Odpowiedzialność karna, między innymi stosowanie kar wobec nieletnich, jest wyjątkowa i wyłącznie jako rozwiązanie ostateczne, jeśli wspomniane wcześniej środki okazały się nieskuteczne w zakresie jego resocjalizacji. Przyjęcie założenia, że nieletni z reguły nie ponoszą odpowiedzialności karnej za czyny zabronione jako przestępstwa, jest prawdziwe, wynika bowiem z treści u.p.n oraz omawianego art. 10 § 1 k.k. Stąd już tylko krok do stwierdzenia, że skoro nieletni zasadniczo nie ponosi odpowiedzialności karnej, to „nie podlega karze” — w myśl art. 17 § 1 pkt 4. Powołanie się na przesłankę: „ustawa stanowi, że sprawca nie podlega karze”, w odróżnieniu od przesłanki: „ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa”, wskazanej w pkt 2 przywołanego przepisu prawnego, wymaga ustalenia przez organ procesowy, że ma on do czynienia z przestępstwem¹⁷, stanowiącym główne kryterium granicy rozróżniającej wspomniane dwie przesłanki procesowe. Ustawodawca wprowadził przesłankę procesową „niepodleganie karze” jako dobrodziejstwo przewidziane do osób, które zasadniczo powinny być ukarane za popełnione przestępstwo, jednak wyjątkowo, ze względu na oczekiwane korzyści dla wymiaru sprawiedliwości oraz powody wynikające z polityki kryminalnej państwa¹⁸, wobec przestępców zastosował „premię” w postaci zakazu wymierzenia im kary np. wobec popełniającego przestępstwo w postaci stadialnej usiłowania, który dobrowolnie odstąpił od dokonania przestępstwa — art. 15 § 1 k.k., czy też sprawcy poplecznictwa, który ukrywał osobę najbliższą – art. 239 § 2 k.k.

Konkludując całość poruszonych zagadnień, ustawodawca w art. 1 k.k. skonstruował trójelementową definicję przestępstwa, z którymi powiązał odrębne materialne przesłanki procesowe: czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego (art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k.)¹⁹, czyn zabroniony istnieje, lecz stopień szkodliwości społecznej jest mniejszy niż znikomy (art. 17 § 1 pkt 3 k.p.k.) oraz przesłankę wskazującą, że pomimo istnienia czynu zabronionego, szkodliwego społecznie, sprawca nie popełnia przestępstwa (art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k.). W przypadku wszczętych postępowań przygotowawczych, aby rozpatrywać sytuację prawną nieletnich, którzy okazali się sprawcami czynów zabronionych jako przestępstwo,

¹⁷ P. Hofmański (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do artykułów 1–296. Tom I*, Warszawa 2011, s. 183.

¹⁸ J. Kosonoga [w:] R.A. Stefański, S. Zabłocki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1–166*, Warszawa 2017, s. 275.

¹⁹ Ustawodawca w k.p.k., w art. 17 § 1 pkt 1 k.p.k., przewidział także przesłankę „brak czynu”, którą wyodrębnił jako samoistną w odróżnieniu od następczej — z art. 17 § 1 pkt 2 czyn jest, lecz nie zawiera (wszystkich) znamion czynu zabronionego.

o które toczy się rozpoczęte postępowanie karne, organy ścigania powinny uzyskać w porządku logicznym wynikającym z art. 1 k.k. procesowe potwierdzenie: po pierwsze, że doszło do czynu zabronionego; po drugie, że szkodliwość społeczna czynu jest większa niż znikoma; a dopiero kolejnym krokiem powinno być zbadanie, czy zachowaniu zabronionemu jako przestępstwo towarzyszy zawinienie. Wobec nieletniego, dopuszczającego się zachowań zabronionych jako przestępstwa, w art. 10 § 1 k.k. wyłącznie zdolność do ponoszenia winy, ze względu na nieukończenie przez niego 17 lat i tym samym, za pośrednictwem art. 1 § 3 k.k. z mocy prawa ustanowiono automatyczną nieprzestępną wspomnianych zachowań. Podstawą umorzenia postępowań przygotowawczych w podanym wyżej przypadku, odzwierciedlającą rzeczywisty powód zakończenia postępowania, jest przesłanka — „ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa” — z art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k. w zw. z art. 1 § 3 k.k. i art. 10 § 1 k.k.

Słowa kluczowe: przestępstwo, czyn zabroniony, nieletni, umorzenie postępowania karnego

Keywords: offense, criminal act, juvenile, discontinuance of criminal proceedings

Streszczenie: Artykuł dotyczy problematyki oceny prawnokarnej oraz procesowej podstaw umorzenia wszczętych postępowań przygotowawczych, w których ustalono, że sprawcą zachowania zabronionego jako przestępstwo jest nieletni. Problematyka nieletnich, ich status na gruncie prawnokarnej, stanowi kwestię złożoną, z uwagi na różnorodność aktów ustawowych uwzględniających pozycje prawną osób nieletnich.

Celem artykułu jest wskazanie podstawy faktycznej i prawnej umorzenia wspomnianych wyżej postępowań przygotowawczych, w praktyce dochodzeniowo-śledczej bowiem zdarzają się przypadki wskazywania różnych przesłanek umorzeń postępowania karnego wobec tego samego powodu — nieletności sprawcy czynu zabronionego. W treści artykułu, poruszając się na gruncie wielu ustaw: k.k., k.p.k., u.p.n. oraz innych, omówiono status prawny nieletniego w odniesieniu do przestępstw, a następnie na podstawie ustalonej pozycji prawnej nieletniego wskazano podstawę faktyczną i prawną umorzenia postępowania przygotowawczego.

Summary: The article deals with issues of criminal and procedural law assessment of the grounds for the decision to discontinue initiated preparatory proceedings in which it was established that the perpetrator of behavior prohibited as a crime is a juvenile. Issues of juveniles and their status under criminal law are a complex problem due to the diversity of legal acts which take into account the legal position of minors.

The purpose of the article is to indicate the factual and legal grounds for the discontinuance of the aforementioned preparatory proceedings, because criminal investigation practice knows cases where various grounds have been given to justify the decision for discontinuing criminal proceedings due to the same reason, i.e. the fact that the perpetrator of a given crime is an underage person. Referring to many legal acts, including the criminal code, the code of criminal procedure, the law on juvenile proceedings and others, the author discusses the legal status of the juvenile with regard to crimes, and then based on the established legal position of the juvenile, the factual and legal basis for the discontinuation of the preparatory proceedings is indicated.